

ФОРТИФІКАЦІЙНЕ ЗОДЧЕСТВО ЗАКАРПАТТЯ НА СТОРІНКАХ НОВОГО ВИДАННЯ

FORTIFICATION ARCHITECTURE OF TRANSCARPATHIA ON THE PAGES OF THE NEW EDITION

Прохненко І., Жиленко М., Мойжес В. Замки Закарпаття: від Боржави до Тиси (оборонні споруди на Соляному Шляху). Ужгород: Поліграфцентр "Ліра", 2020. 160 с.

Пеняк Павло Степанович

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів

Pavlo Penyak

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow, Institute of Ukrainian Studies. I. Kryp'yakevych National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv

У 2020 р. побачила видавничий світ монографія археологів Ужгородського національного університету І. Прохненка, М. Жиленко, В. Мойжеса, присвячена фортифікаційному зодчеству Закарпаття в добу пізнього середньовіччя і ранньомодерний час. Рецензоване видання підготовлено в рамках проекту «Відновлення туристичної привабливості Соляного Шляху». Він має на меті дослідження та відновлення стародавнього маршруту, який зараз охоплює територію Закарпатської області України та області Саболч-Сатмар-Берег Угорщини. Як відомо, в добу середньовіччя він використовувався для транспортування солі з території Закарпаття до Європи.

Видання складається з чотирьох розділів, висновків, списку джерел та літератури, альбому ілюстрацій обсягом 160 с. У ньому подається аналіз матеріалів, отриманих археологічною експедицією УжНУ під час дослідження ряду замків, що були безпосередньо пов'язані з контролем основних торговельних артерій Верхнього Потисся – річок Боржави і Тиси.

В історіографії, що присвячена середньовічному та ранньомодерному військовому зодчеству Верхнього Потисся, зафіксовано більше двох десятків замків, розміщених на території Закарпаття. Їх залучення до історичних реконструкцій нашоухується на певні складнощі, починаючи з визначення самого терміну «замок», до категорії якого зазвичай включені городища («земляні фортеці»), палаци і сторожові

пости. Це, наприклад, палаци в Чинадієві, Довгому, Єсені, Горянах, не локалізованих місцезнаходжень Берегвар, Гутівар, Шашвар, а також ряду пунктів без кам'яних фортифікаційних споруд (Дийда-Тоувар, Боршова, Вишкова). До достовірних відносяться Ужгород, Мукачево, Хуст, Виноградова (Канків), Невицьке, Королево (Нялаб), Бронька, Сільце (Бодулів), Квасово, Середне.

Для встановлення більш-менш достовірних часових рамок будівництва замків краю виникла необхідність критичного підходу до свідчень писемних джерел і залучення нових археологічних даних. Все це сприяло тому, що в 2007 р. був створений окремий загін експедиції УжНУ, діяльність якого зосереджувалася на дослідженні тих замків, які не мали достатнього археологічного підґрунтя. Це стосується Хуста, Вишкова, Королева, Виноградова, Броньки, Сільця, Середнього, Квасова. Крім цього, це дозволило з нових позицій поглянути на наявну джерельну базу, підійти до створення стратиграфічної колонки окремих пам'яток.

Перший розділ присвячений висвітленню питання стану замкового зодчества в Угорщині в період розвинутого середньовіччя. Автори виділяють ряд етапів функціонування замків. Так, для XII – XIII ст. була характерна система королівських комітатів із жупанськими укріпленнями в основі. З XIII ст. з'явилися невеликі за площею, новозбудовані замки, які за останніх Арпадовичів стали важливим механізмом впливу певних олігархічних кланів. Після зміцнення на угорському престолі представника династії Анжу замки стають уособленням політичної влади монарха і функціонували переважно як центри королівських доміній. У пізньому середньовіччі вони поступово перейшли до рук нової аристократії і часто трансформувалися у розбудовані комплекси і резиденції.

Історії дослідження замків Закарпаття присвячений другий розділ. Огляд літератури починається з писемних джерел, значну частину яких становлять дарчі грамоти, судові рішення, дозволи, накази, листи монархів, пов'язані зі статусом або правом власності на те чи інше укріплення. Відзначено зацікавлення і внесок учених Угорщини і Румунії до вивчення історії замкових споруд північно-східної частини Тисо-Дунайського басейну. Що стосується вітчизняних дослідників, то інтересу до даної проблематики певний час взагалі не спостерігалось, так як розкопки пізньосередньовічних і ранньомодерних пам'яток не вважалися як такі, що належали до кола вивчення археології.

У третьому розділі розглядаються результати розкопок замків долини Боржави – Броньківського, Сілецького і Квасівського. У добу середньовіччя по цій одній з важливих водних артерій краю проходив торговельний шлях, який в окремих місцях з'єднував комітати між собою. У ряді пунктів їх перетину виникали митні пости та споруди замкового типу для контролю за транспортуванням певної категорії товарів, насамперед солі. За результатами розкопок дослідники дійшли думки, що час спорудження Броньківського замку припадає на другу половину XIII ст., Квасівського – на рубіж XV – XVI ст., а побудований наприкінці XIII ст. замок Бодулів у Сільці взагалі не був введений в експлуатацію.

Замкам верхів'я Тиси та їх функціонуванню присвячений останній розділ книги. Зокрема, розглядаються результати дослідження фортеці у Виноградіві, зведення системи кам'яних укріплень якої датується початком XIV ст.; замку Нялаб, що розташований на північно-західній околиці селища Королево Берегівського району. На останньому, наприклад, вивчалось три житлових приміщення з кахляними печами, зібрана велика кількість фрагментів кераміки, в тому числі і імпортової, кахлі, вироби зі шкіри, кістки, скла, металу (побутові речі, ремісничий інвентар, елементи одягу, монети, зброя). На погляд авторів, функціонування укріплень Нялабу припадає на кінець XIII – середину XVII ст. Фортифікаційні споруди цього регіону представлені також невеликим за розміром укріпленням Варгедь біля Вишкова Хустського району та замком у Хусті. Побудований у XIV ст. невеликий Хустський замок у результаті ряду перебудов протягом XV – XVII ст. перетворився на значний за розмірами комплекс захисних, житлових і господарських споруд.

У висновках автори виділяють декілька етапів замкового будівництва розглядуваної території. Перший припадає на кінець XIII ст. і характеризується спорудженням фортець у Броньці, Сільці та Вишкові. Наступний охоплює початок XIV ст., коли розпочалося будівництво укріплень у Королеві, Виноградіві та Хусті і припиняється функціонування фортифікацій «першої хвилі». Для цих періодів притаманна незначна площа, яку займали укріплення, не досить потужний культурний горизонт, що дозволяє припустити домінування дозорної функції даних пунктів у цей час. Протягом третього етапу (друга половина XV – початок XVI ст.) відбувається фундаментальна перебудова існуючих (Королево, Виноградів, Хуст) і зведення нових фортифікацій у Квасові. Припинення ж функціонування цих замків відноситься до XVI – XVIII ст., але, як підкреслюють автори, ці події на кожній з пам'яток мали різні, не пов'язані між собою причини.

Це видання, безперечно, стане в нагоді для науковців, освітян, краєзнавців, так як отримані археологічною експедицією УжНУ матеріали з історії замкового будівництва Закарпаття значно уточнюють і доповнюють відомості про фортифікаційну архітектуру краю у добу пізнього середньовіччя і ранньомодерного часу.